

FOTOSCHRIFT

NR 1

De Oudeschans die in het verlengde van de Kalkmarkt ligt door Jacob Olie in 1863 gefotografeerd.

Jodenland

Deze zomer wandelde ik met mijn fototoestel langs de noordelijke rand van de Friese hoofdstad. Tussen het recreatiebos en het centrum ligt een wijk die een typisch voorbeeld is van het nieuwe bouwen. Misschien was er iets te zien dat belangwekkend genoeg was om vast te leggen. Voor je het weet is het te laat. Ik kwam er een gepensioneerde vertegenwoordiger in automaterialen tegen. Vroeger, zei hij, zwommen we hier in de Kalkvaart. Vanuit de stad liepen we over een pad door het jodenland. Jodenland? In mijn verbeelding zag ik groepen bedeljoden in tenten en hutjes die zich daar buiten de stadspoorten hadden gevestigd, maar in de boeken vond ik er niets over terug. Jodenland moet een recente benaming zijn. Het stukje land ligt achter de nieuwe joodse begraafplaats uit 1833. Als je stout bent, sturen we je naar het jodenland, zo waar-schuwden ouders en opvoeders.

In mijn vroege jeugd volgde ik in het centrum van Amsterdam lager onderwijs. Later ging ik met mijn ouders soms op zondag naar een gereformeerde kerk in een soort pakhuis ergens in een steeg of straatje vlakbij mijn oude school. Na afloop van de dienst dronken wij koffie bij een wat oudere man en zijn jongere vrouw die in een heel oud en smal grachtenhuis aan de Kalkmarkt woonden. Er was een souterrain en een stoep met treden. Door de voordeur stapte je meteen de huiskamer binnen. De hele buurt had toen nog die vreemde stille sfeer, een soort gestolde tijd, die wel op foto's van Jacob Olie is vastgelegd. De vrouw was ook gereformeerd, maar de man had een joodse jeugd gehad. Hij had veel verhalen over vroeger, maar kwam pas goed op dreef als hij over de godsdienstlessen sprak. Volgens de rabbijn had een cirkel geen begin en geen einde en zo waren er meer wijsheden van soortgelijke strekking. Hij was er diep van onder de indruk geweest.

Bij de familie op de Kalkmarkt hoorde een dochtertje van ongeveer mijn leeftijd. Ze had een oogverblindende schoonheid. Op een zeker moment gekomen zei de vrouw tegen haar: 'Dans nog eens voor de visite.' En dan danste ze. Het hele tafereel zie ik nog haarscherp voor me. De man zat aan de tafel bij het raam en keek over het water. Het mooie meisje. De kamer en de opstapjes en afstapjes en gangetjes er achter, zoals het honderd jaar eerder door Multatuli beschreven is. Door deze herinnering kijk ik als het ware terug in de negentiende eeuw, de achttiende eeuw, en nog verder, peilloos diep. Als kind onderging ik het stille en diepe, maar niet het vreemde dat ik nu voel. Alles was gewoon zoals het was. Ik was immers een kind en wist niet dat het voorbij zou gaan.

Het heeft heel wat jaren geduurd voor ik me wat kon voorstellen bij jood of joods zijn. Of dat winst is, weet ik niet. Behalve de oude man aan de Kalkmarkt woonde bij ons achter een joodse kippenboer, maar ook die associeerde ik niet met het volk uit het Oude Testament. Later heb ik vele jaren zaken gedaan met een van oorsprong uit Duitsland stammende joodse familie. Een enkele keer bezocht ik zelfs voor een eredienst of een feestje de synagoge. Toch had ik niet de neiging om stil te staan bij hun afkomst of godsdienst. Maar nog niet zo lang geleden kwam ik min of meer toevallig in aanraking met de geschiedenis van het joodse leven in het vlak over de grens gelegen Oost-Friesland. Enkele jaren heb ik me er met tussenpozen mee beziggehouden. Het meest interesseerde mij de periode van emancipatie in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Eeuwenlang hebben de joden als vreemdelingen onder ons gewoond. Ze spraken zelfs een eigen Duits dialect dat geschreven werd met Hebreeuwse letters. Ze hadden hun eigen godsdienst. Aangezien ze uit de meeste beroepen werden geweerd, ontstond een heel eigen joodse economie die een eigen functie had binnen het grotere geheel. Dan komt de tijd van de gelijkberechtiging waarin de kansen om de maatschappelijke positie te verbeteren door velen met beide handen gegrepen werden. Voor de joodse overlevering die bleef bestaan kunnen wij ten slotte alleen maar dankbaar zijn. Het geloof in één God die buiten onszelf aanwezig is en de afwijzing van de heidense verering van wat dan ook vormen de kernpunten die nog steeds actueel zijn.

In het noorden was de joodse gemeenschap van Leeuwarden lange tijd de grootste. Nog staat er de synagoge in de vroegere joodse buurt rond Bij de Put achter de Grote Kerk. Anders dan in vele andere plaatsen zijn veel archieven van de gemeente bewaard gebleven. Hartog Beem maakte er in de jaren zeventig als kenner en als ervaringsdeskundige een nauwgezet verslag van in *De Joden van Leeuwarden*. Met al zijn kleine en grotere zorgen, inspanningen en onderlinge strijd met op de achtergrond de historische ontwikkelingen in de loop der eeuwen is de kroniek prototypisch voor vele gemeenten en daarom een waardevol document. De geschiedenis van de joodse minderheid ging mijzelf indertijd boeien, omdat ze vooral zoveel onthult over de meerderheid. Uiteindelijk draait voor elk van ons, vreemde temidden van vreemden, veel zo niet alles om de omgang met de ander en het andere.

Leeuwarden, 2015

Leeuwarden, 2016

Leeuwarden, 2016

Leeuwarden, 2015

Fotograferen in de Zaanstreek

Mijn grootvader werd in de jaren zeventig van de negentiende eeuw op een scheepswerf aan het Papenpad in Zaandam geboren. Met mijn vader heb ik meer dan vijftig jaar geleden de plek bekeken. Er stonden nog een houten loods en een teeroven. Een huisje werd bewoond door een ouder echtpaar dat tot een andere tak van de familie behoorde. In het gras lag een houten balk die als helling diende. Toen ik er kort geleden nog eens ben gaan kijken, was alles verdwenen. Wel trof ik er Harry aan, die een prachtige collectie foto's van de werf bezit, Rinus, die bezig is met een boek over het pad, en de charmante kosteres Carolien, die een eeuwenoude katholieke schuilkerk beheert.

Van mijn familie in Zaandam en omgeving kan ik me weinig herinneren behalve dan dat ze niet gelovig waren. Maar mijn grootvader was volgens de verhalen een 'zoeker'. Al zoekend kwam hij bij de zogenaamde darbisten terecht. Toen hij in Zuid-Holland in de scheepsbouw wilde werken, ging hij, volgens mijn reconstructie, bij een darbistische weduwe op kamers wonen. Hij trouwde met de dochter die een winkel in kruidenierswaren dreef. In dezelfde zaak is hij begonnen bloemen te verkopen. Op de darbisten raakte hij kennelijk uitgekeken, want het gezin was harts-tochtelijk gereformeerd.

Mijn grootvader had een tomeloze bewondering voor Abraham Kuiper. Maar de connectie met de darbisten interesseerde mij toch wel. Als die er

Het darbistenkerkje in Zaandam, 2016

niet geweest was, had ik nu niet zondags in de kerk gezeten. Al combinerend en deducerend vond ik ineens achter de bebouwing aan de Westzijde in Zaandam een negentiende-eeuws houten darbistenkerkje op een paar stappen afstand van de voorouderlijke scheepswerf. Het enige dat verder nog rest van mijn Zaanse afkomst is de houten balk die ik in het gras zag liggen. Die bevindt zich nu in een nabijgelegen openluchtmuseum. De teeroven heeft Harry begin jaren zestig gesloopt.

Koog aan de Zaan, 2016

Koog aan de Zaan, 2016

Wormerveer, 2016

Koog aan de Zaan, 2016

Zaandam, 2016

Zaandam, 2016

Zaandijk, 2016

Zaandam, 2016

Zaandijk, 2016

Assendelft, 2016

Emden, 2016

Emden, 2007

De zeehavenstad Emden

Enkele jaren geleden was de fractievoorzitter van de vrije democraten in de Emder raad geschokt door de aanblik van de terp en het kerkhof op het Nesserland. Het nog maar kort daarvoor opgeknapte monument was overwoekerd met distels en brandnetels en werd bewoond door wespen, vlinders en ander ongedierte. Aan deze misstand is inmiddels een eind gemaakt, maar waarschijnlijk heeft de eigenaardige plek daardoor wel wat van zijn betovering verloren. Het zeer oude terpje ligt ingeklemd tussen de haven en de arbeiderswijk Transvaal. Er achter loopt een open afvoer. Pal er naast staat een bordeel.

Verschillende historische feiten en gebeurtenissen verbinden Emden met Nederland. In de zestiende eeuw vond er de eerste synode van de gereformeerde kerken plaats. Lang waren er zelfs Nederlandse soldaten in Emden gelegerd met de bedoeling de relatieve zelfstandigheid van de stad te ondersteunen. Pas de komst van de Pruisen na het uitsterven van het Oost-Friese gravenhuis in 1744 veranderde die situatie. Zelfs letterlijk waren Emden en Nederland met elkaar verbonden. De Eems liep met een lus langs de stad. De landtong aan de westzijde van de rivier zat aan de Punt van Reide in Groningen vast totdat natuurgeweld de verbinding verbrak en een eilandje ontstond. Het terpje van de plaats Nesse dat op dit Nesserland was gelegen bestaat dus nog steeds.

Het imposante en fraaie Emder bolwerk dat in een zeldzaam goede staat bewaard is gebleven, zegt veel over de macht en betekenis die Emden ooit had. Toch is het de stad nooit goed gelukt, en vanaf de zeventiende eeuw zelfs steeds minder goed, om een veel meer dan regionale rol te spelen. Steeds was er de hoop op een doorbraak, maar die heeft zich niet echt voltrokken. Het inwonertal bleef ver onder de verwachting. De economie was en is eenzijdig aan de haven gerelateerd en daardoor kwetsbaar. Pogingen tot verbreding strandden al in de keizertijd.

De verbinding met het Roergebied via het Dortmund-Eemskanaal en het spoor is jarenlang een belangrijke levensader voor de stad geweest. De beroemde *Langer Heinrich* vervoerde tot 1977 met twee oliegestookte locomotieven twee keer per week vierduizend ton erts over de Emslandstrecke. Vlak na de oorlog moest de Emder haven de nodige moeilijkheden, waaronder Nederlandse annexatieplannen, overwinnen. Naast het havenbedrijf waren traditioneel de Nordseewerke een belangrijke werkgever, al kampten die al vanaf de oprichting begin vorige eeuw met problemen. De oorlogsindustrie had vanaf de jaren dertig voor werk gezorgd. Na de oorlog werden onder meer schepen voor de visse-

rij en in meer recente tijd windturbines gebouwd. Op dit moment verkeert het bedrijf in surseance. Van groot belang voor de economie is op het ogenblik de in 1964 gevestigde fabriek van Volkswagen. Ook dit bedrijf is havengerelateerd. Emden heeft dankzij deze plaatselijke autoindustrie de op twee na grootste haven voor het verladen van auto's in Europa.

Na zeventig jaar kan een bezoeker van Emden nog steeds niet om de oorlog heen. In alle soorten en maten staan overal bunkers die dienst deden voor de bescherming van de bevolking. Geen overbodige luxe, want de stad is vanaf het begin van de oorlog vaak gebombardeerd. De haven is daarbij nauwelijks beschadigd, maar de stad zelf wel met als dieptepunt het bombardement van het historische stadshart. Een groot deel van de inwoners was in 1945 de stad ontvlucht en duizenden leefden noodzakelijkerwijs permanent in bunkers. Zelfs nog in 1951 leefden zesduizend mensen in barakken en hutten van golfplaat. Met de ontwrichtende komst van vluchtelingen en *Heimatvertriebene* had Emden, anders dan het nabij gelegen Aurich, nauwelijks te maken, omdat het eenvoudig onmogelijk was die onder te brengen, maar massawerkloosheid en woningnood zullen ongetwijfeld net als elders de opkomst van het rechtse radicalisme hebben bevorderd. Het verbod van de Sozialistische Reichspartei markeerde in 1952 althans in de politiek het eind van die ontwikkeling. Ondanks de schokkende gebeurtenissen in 1933 en 1945 is er sprake van een grote personele continuïteit in de leiding van het bedrijfsleven en in verenigingen, waarbij de Britten bij de denazificatie minder nauw keken dan de Amerikanen in andere bezettingszones.

In de jaren na de 'machtsovername' lukte het de Emders leden van de communistische partij nog om het verzet tegen het nationaal-socialisme te organiseren. Dietmar von Reeken schrijft echter in *Ostfriesland zwischen Weimar und Bonn* dat de partij met een massale arrestatie in 1937 een beslissende slag is toegebracht. Het aanvankelijke succes van de communisten is ten dele te verklaren door de concentratie van sympatisanten in arbeiderswijken als Transvaal. De gereformeerde predikant Hermann Immer verwierf groot respect doordat hij contact probeerde te onderhouden met communisten in het concentratiekamp. Havenarbeiders dreigden met staking toen hij in 1939 werd opgepakt naar aanleiding van zijn slotgebed in een kerkdienst: 'Heer, U heeft alle reden om voor ons en ons volk Uw aangezicht te verbergen en ons in toorn te verstoten, omdat wij ons van U hebben afgewend.' Enkele dagen later werd Immer onder voorwaarden vrijgelaten.

Van Huisduinen tot Wilhelmshaven

Het noordelijke kustgebied van de kop van Noord-Holland, Friesland, Groningen en Ostfriesland vormt zowel geschiedkundig als natuurhistorisch een eenheid. De dijk die begint bij Huisduinen loopt, steeds op dezelfde deltahoogte, door tot aan Wilhelmshaven en het Jadebusen. Asphalt aan de zeezijde en gras aan de landzijde dat in conditie wordt gehouden door schapenbeweiding. Er zijn veel waterbouwkundige kunstwerken te bewonderen, zoals de Afsluitdijk tussen Holland en Friesland, de sluizen bij Lauwersoog, het Sperrwerk in de Leda met de Entlastungspolder bij Leer en het Speicherbecken bij de Leybucht. En dan zijn er de jongere en oudere inpolderingen in het hele gebied. Steeds de tegenstelling tussen *Marsch* en *Geest*, de kleipolders en de hoger gelegen gebieden, en wat landinwaarts de lager gelegen moerassen en veengebieden en de hoger gelegen resten van heidevelden. Veel oudere en nieuwere ontginningen. Langs de Ems in het Rheiderland liggen net als in het noorden van Friesland terpen uit een zeer vroege periode. Door de gemeenschappelijke geschiedenis met ons land en de gebeurtenissen na de Reformatie zijn in de grensstreek aan de Duitse kant nog steeds calvinistische kerkgemeenschappen te vinden. In de prachtige kleine kerkjes van het stille Rheiderland is het Nederlands lang de kerktaal gebleven. Overal in Ostfriesland wordt trouwens vooral door de oudere generatie het op het Nederlands lijkende Platduits gesproken. Een van de hoogtepunten van mijn excursies naar de kust van Ostfriesland was meer dan eens een bezoek aan het Nordseeheilbad Norddeich. Een schitterende wat volkse badplaats in oude stijl. Daar komen nog echte hardwerkende Duitsers uit het Ruhrgebied om er nieuwe krachten op te doen en te genieten van het heilzame zeewater en de gezonde lucht.

Leer, 2007

Harlingen, 2016

Huisduinen, 2014

Huisduinen, 2010

Huisduinen, 2008

Makkum, 2015

Wilhelmshaven, 2015

Nordeich, 2012

Nordeich, 2012

Schraard, 1992

Schraard, 1992

Iets minder dorp

Toen ik dertig jaar geleden op het Friese platteland kwam wonen, wist ik eigenlijk niet goed wat een dorp is. Mijn vader kwam van een dorp. Hij kon soms dwepen met het dierbaar plekje grond aan de toen nog met zee in verbinding staande Merwede. Over het feit dat in die tijd twee keer per jaar anderhalve meter water in de woonkamer stond, werd toen nog niet geklaagd. Men was zelfredzaam. De emotie waarmee mijn vader soms kon vertellen over de muziek, het toneel, de kerk of de school was toen niet aan mij besteed. Nu ik zelf in een dorp woon, begrijp ik pas, ruim na zijn overlijden, waar hij het toen over had. Ook begrijp ik nu dat de autochtonen weleens doodziek kunnen worden van de stadsmens op zoek naar rust en ruimte. Wat trekt u zo in Friesland? Ja, de rust en de ruimte, en de gemeenschapszin. Ook dat nog.

Van het begin af aan heb ik altijd bewondering en een zeker ontzag gehad voor vooral de oudere generatie autochtonen. Het zijn wat je noemt solide mensen. Zonder er veel ophef van te maken doen ze wat ze als hun plicht zien. Ze zijn hard voor zichzelf, maar mild voor een ander. Nooit zullen ze iemand buiten sluiten in de wetenschap dat we het nu eenmaal met z'n allen een beetje dragelijk moeten houden. Het dorp is er gewoon te klein voor. Ze hebben een grote afkeer van ruzie en kwaadspreken. Vooral aan dat laatste, moet ik tot mijn schande bekennen, moest ik als stadsmens aanvankelijk het meeste wennen. De autochtoon is, althans hier, een stoer, oprecht en sociaal levend mens.

Het dorp is in de loop van de tijd minder dorps geworden. De oude garde is uitgedund, de jongere generatie autochtonen is aan het moderniseren, en er komen steeds meer dorpsgenoten bij die uit de stad komen en soms elke dag honderd kilometer naar hun werk rijden. Het kan erger. Er zijn dorpen in onze omgeving die veranderen in kunstenaarskolonies. Daar zitten ze vol met ideeën hoe het allemaal beter kan en beweren ze dat ze zoveel van 'mienskip' houden. Je kan er geen stap zetten of je staat alweer middenin een expositie. Gelukkig is de samenstelling van de bevolking bij ons nog heel gevarieerd wat ons dorp toch tot een echt dorp maakt. Maar als ik de oude boerderijen op de terp, de vroegere winkel of het kerkje zie, stemt het me weemoedig dat een solide en ernstig leven langzaam verdwijnt. Het zijn maar gebouwen, zegt men, maar ze staan, net als Vroom en Dreesman, voor iets anders dat vroeg of laat voorgoed voorbij is.

Schraard, 2009

Schraard, 2009

De tegenwoordige tijd van het verleden

De bezetting heb ik niet meegemaakt. Toch heb ik, hoewel na de oorlog geboren, werkelijk oorlogsherinneringen. Met de trein reden we door het platgebombardeerde Roergebied. De ruïnes zie ik nog voor me. Als kinderen hingen we uit het coupé raam om de rookpluim van de locomotief te kunnen zien. Door de aanvallen op de spoorverbindingen was er geen bovenleiding meer. De gepleisterde muren van de huizen in Boedapest waren bezaaid met kogelgaten. Ik schat de gemiddelde afstand tussen de gaten op enkele decimeters. Er moet miljoenen keren geschoten zijn. Mijn grootvader had onder de grond in de tuin een betonnen schuilkelder gebouwd. Je moest een ijzeren luik openen en daalde een verrot houten trapje af naar een zware ijzeren deur. Ze hebben er met z'n allen in gezeten. Voor mij toen onvoorstelbaar, maar nu staat de hele ellendige situatie me zo helder voor de geest alsof ik die zelf heb meegemaakt.

Twee ooms zaten jaren in Russische krijgsgevangenschap. Ze vertelden er nooit veel over behalve dan dat ze zo'n honger hebben geleden dat ze aan de bomen knaagden om toch maar wat in hun maag te krijgen. Geen prettige ontknoping van de dienstplicht. Intussen vierden mijn ouders in de zomer voor de hongervinter in Nederland hun huwelijksfeest. Toevallig kreeg ik onlangs van een neef een prachtig gedrukt boekje met liederen die tijdens het diner gezongen zijn. Ik had het nooit eerder gezien. Gelegenheidsgedichten, heel gedurfd op vaderlandse melodieën zoals 'Wij willen Holland houden', en een stichtelijk lied ter afsluiting. Een uitgebreid menu met vlees, groente, pudding en Franse wijnen. Een foto van de feestelijke dis in een verduisterde lokaliteit kende ik al wel.

In mijn kamer staat een kist met papieren. Precies zo'n kist heb ik vaker gezien. Ineens drong het tot mij door dat daarin hoogstwaarschijnlijk mijn vaders militaire spullen hebben gezeten. Hij is weliswaar niet in dienst geweest, omdat zijn broer al was opgeroepen. Wel maakte hij deel uit van de burgerwacht. In de meidagen moest hij de brug over de Merwede verdedigen. Op het beslissende moment heeft de burgemeester het ploegje tuindersjongens naar huis gestuurd. Hij was ervan overtuigd dat ze meteen allemaal doodgeschoten zouden worden. Een verzetsheld uit dank voor zijn redding is mijn vader in de jaren daarna helaas niet geworden. Mijn moeder daarentegen heeft koerierswerk gedaan tot ze merkte dat de leider van de groep nauwgezet een kaartenbak met alle namen bijhield. Een echte verenigingsman. Hij nam de ledenadministratie zelfs mee in de trein. Mijn moeder zag op tijd dat ze gevaar liep. Met haar tegenwoordigheid van geest heeft ze vermoedelijk haar leven gered. Mijn vaders broer kwam na

enkele dagen oorlogvoering gebroken terug naar huis. Hij is nooit meer de oude geworden.

Een indirect gevolg van de oorlog was de Hongaarse Opstand. De jongste broer van mijn moeder zat in dienst. Hij vluchtte naar Engeland. Mijn grootmoeder maakte van zijn soldatenkleren vloerkleedjes aangezien het gevaarlijk was om ze in de kast te laten hangen. Heel wat zomers heb ik mijn voeten geveegd op het uniform van mijn oom. Een neef is toen ook gedeserteerd. Hij heeft zijn commandant achter het stuur van zijn jeep gezet en onder schot gehouden. Zo is hij zijn meisje op gaan halen en naar de Donau gereden en zijn ze daar het ijskoude water overgezwommen. Ze hebben vele jaren in Dordrecht gewoond. Mijn neef was een energieke man die goed met mensen overweg kon. In zijn omgeving realiseerde niemand zich dat hij buitenlander was, hoewel hij zestig jaar lang kreupel Nederlands is blijven praten.

Eigenlijk moet een echte man in de oorlog zijn geweest. Mijn generatie kan wat dat betreft niet meepraten. Maar mensen die oorlog hebben ervaren zijn meestal minder enthousiast. Een oudoom hoopte in het lazaret in Wenen vurig dat mijn grootvader niet opgeroepen zou worden, zo blijkt uit een kerstkaart die hij honderd jaar geleden stuurde. Theodore Fontane die vier dikke oorlogsboeken op zijn naam heeft staan, was helemaal van de kaart toen hij een paar weken in Franse krijgsgevangenschap doorbracht. Hoewel later het nationalistische vuur nog niet helemaal gedoofd was, verlangden mijn ooms niet terug naar het front. Eigenlijk is die hele oorlog, zoals mijn familie en talloze andere families die hebben ondergaan, vooral een kwestie van grote en heel veel kleine sores. Op een hongertocht een pakje tabak weten te bemachtigen, een fiets met houten banden, kou en honger lijden, maar toch Franse wijnen op je bruiloft. Je snapt niet hoe het kon. De wereld wordt heel klein en draait uiteindelijk alleen maar om jezelf. Eigenlijk precies zoals in vreedstijd. Het uithongeren en vermoorden van miljoenen mensen is kennelijk een thema dat ons bevattingvermogen te boven gaat. Karl Polak uit het Oost-Friese Leer beschrijft in *Schicksal einer jüdischen Familie* de reacties van zijn stadgenoten als hij met twee maten na de oorlog uit het concentratiekamp thuiskomt. Het gebrek aan begrip komt ons bekend voor. 'Kiek, de Jöden sünd d'r ok weer.' Niemand die zich realiseerde dat zij met z'n drieën één procent van de oorspronkelijke joodse gemeenschap vertegenwoordigden.

Wenen, 1915

Duisburg, 2016

Duisburg, 2016

Duisburg, 2016

Duisburg, 2016

Van modern naar bloemkool

De twee mooiste huizen van Lelystad zijn in 1963 gebouwd als bedrijfswoningen van een viskwekerij die als doel had de visstand in de Nederlandse binnenwateren te bevorderen. Het samengaan van licht, ruimte en functionaliteit maken de ontwerpen van Romke de Vries tot typische voorbeelden van modernistisch bouwen. Gezonde woningen waar niets aan mankeerde, maar helaas staan ze er nu zwaar verwaarloosd bij. Op een oude foto poseert voor Karperweg 10 nog een trotse bedrijfsleider A.W. Uytenhoven met vrouw, kind en Simca Aronde. De aalscholverkolonie in het nabij gelegen Oostvaardersplassengebied maakte twintig jaar later een eind aan de activiteiten.

In Lelystad-Haven stonden wat barakken en een paar stenen huizen, maar daar waar de stad zou komen was begin jaren zestig alles nog leeg. De eerste bewoners betrokken er pas in 1967 hun huizen. Precies in die tijd begon er in de stedenbouwkundige opvattingen iets te kantelen. Lelystad ontwikkelde zich misschien daardoor onsamenvattend. De dorpen van de Noord-Oostpolder zijn voorbeelden van het moderne bouwen en de moderne planologie. Hoewel niet natuurlijk ontstaan, maar aan de tekentafel ontworpen, vormden de doelmatig

Lelystad, 2016

gebouwde woonwijken met kerken, scholen, winkels, sportvelden en consultatiebureaus een geheel.

In Lelystad zijn de oudere delen nog min of meer volgens modernistische inzichten gebouwd, maar op andere plekken verschijnen de bloemkoolwijken uit de jaren tachtig die een reactie waren op de eentonigheid van de wederopbouw, maar zelf voorbeelden zijn van een hemeltergende verveling. In een poging om toch

nog een soort stadscentrum te scheppen, verrees enkele jaren geleden een theatergebouw waarvan de megalomane afmetingen met niets in de omgeving corresponderen. Een eenduidige visie bij de planologen is nergens te bespeuren. Maar wie er oog voor heeft ziet dat toch hier en daar de individuele mens er onder deze barbaarse omstandigheden iets van heeft weten te maken.

Lelystad, 2016

Lelystad, 2016

Lelystad, 2016

Lelystad, 2016

Osnabrück, 2015

Osnabrück, 2015

Osnabrück

Op weg naar Osnabrück in oostelijke richting rijdende rijst rechts het merkwaardig grillige en smalle gebergte van het Teutoburger Wald op. Ooit werd het Osning genoemd. Maar dat was voordat het werd herschapen als een gigantisch natuurkunstwerk ter ere van de Duitse eenheid. Het begin van de Hermannsweg, de wandelweg die over het hele gebergte loopt, is aangegeven met een natuurstenen entree. Hermann of Arminius was de held die de Romeinen versloeg, maar in feite was hij een mythische voorafschaduw van Otto von Bismarck. Het overweldigende, onwaarschijnlijk grote Hermanns Denkmal bij Detmold was dan ook met een vooruitziende blik eigenlijk bedoeld als monument voor de IJzeren Kanselier. Om elk misverstand uit te sluiten ontmoet de bezoeker in de wijde omgeving nog allerlei andere gedenktekens ter ere van de rijkskanselier, zoals de Bismarck Steine of de natuurkunstachtige Bismarck Turm bij het fraaie op een rots gelegen vestingstadje Tecklenburg.

Osnabrück was en is een nijvere en veelzijdige stad. Aan het Theodor-Heuss-Platz staat een imposant station uit de keizertijd. Het is in twee etages in een hoek gebouwd. Het spoor Hamburg richting Roergebied kruist op de bovenste etage het spoor van Amsterdam naar Berlijn op de parterre. Achter het station bevindt zich een buiten gebruik zijnde enorme loods voor vierendertig locomotieven. Twee draaischijven bevonden zich voor het halfronde gebouw. In de glorie van het keizerrijk was dit niet de enige loods van een dergelijk type. Uitgestrekt waren en zijn de rangeerterreinen. Maar er doen zich verschuivingen en veranderingen in de industriële bedrijvigheid en de samenstelling van de beroepsbevolking voor die zich weerspiegelen in het stadslandschap.

De traditionele metaalindustrie verplaatste zich of verdween. Wel staat er in de buurt sinds een aantal jaren een fabriek van Volkswagen. Een slag voor de economie van Osnabrück was de terugtrekking van de Britse bezettingsmacht. Vanaf de jaren zeventig bezit de stad een eigen universiteit, zoals ik uit eigen ervaring heb mogen constateren. Lopende vanaf Schinkel door het centrum in noordelijke richting werd mijn aandacht in beslag genomen door een Turkse kleermakerij, waardoor ik tegen een tegemoetkomende studente aanliep. Zij was mooi, niet boos en lachte. Theodor Fontane spreekt in voorkomende gevallen slechts van *die schöne Frau* zonder nadere aanduiding. Lang heb ik dit een magere beschrijving gevonden, terwijl deze schrijver toch niet om een paar woorden verlegen zit, maar nu zie ik de rijkdom en de diepte er van in. De hoge berg, de grote stad en de mooie vrouw.

Osnabrück, 2015

Osnabrück, 2015

Osnabrück, 2015

Osnabrück, 2015

Osnabrück, 2015

Osnabrück, 2015

Velsen-Noord

Ongeveer tien jaar heb ik met mijn directe verwanten in een wederopbouwwijk gewoond. Wij behoorden nog tot de pioniers. De garageboxen waren al wel gebouwd, maar de bijbehorende automobielen moesten nog gekocht worden. De rijtjeshuizen en flats waren licht en ruim, voorzien van spouwmuren en doorzonruiten, gezonde woningen waar nog steeds niets aan mankeert, maar die toch gaandeweg weer worden afgebroken. Terugziende was het samenleven in zo'n wijk haast idyllisch. Het bestaan had vorm en richting in een toch lichte en optimistische atmosfeer. Er waren winkels, consultatiebureaus, speelplaatsen, kerken en met zorg aangelegde parken en plantsoenen. De enige schaduw in mijn toenmalige leven kwam van de kant van de school. Onder de zes leerkrachten bevonden zich ten minste vier psychopaten. Hoe ze het voor elkaar kregen is mij een raadsel. Waarschijnlijk zat ik op de verkeerde school. De gymnastiekleraar was de vijfde psychopaat. Hij had er plezier in om telkens weer een klein dik en bang jongetje een keiharde bal in zijn maag te knallen. Zo jeugdig als wij waren hebben we een klacht ingediend bij het hoofd dat echter zelf kneep en sloeg. Een echte treiteraar was deze bovenmeester die er niet voor terugdiensde het leven van een vriend van mij te vergallen door publiekelijk lelijke dingen over zijn vader te vertellen. Als het nog zin had, zou ik de smerige hond ter plekke met naam en toenaam aan de schandpaal nagelen.

Ongetwijfeld zal er ook iets positiefs over het genoten lager onderwijs te zeggen zijn, maar mijn verlangen ging vooral uit naar het gebeuren dat zich buiten de schooldeuren in de heel andere wereld van de huisvrouw voltrok. Een zes weken durende bronchitis, die in die tijd kennelijk nog niet met een antibioticum bestreden werd, was een van de mooiste periodes in mijn leven. Die wereld waarvan je maar nauwelijks het bestaan kende, bleek paradijselijk te zijn. Het wonderlijke stille ritme waarin het leven zich voltrok, ervoer ik als adembemend mooi. Het rondgaan van de vrouwen in de rustige huizen, de koffietijd met de jonge katholieke hulp in de huishouding, de komst van postbode en melkboer en de fijne radioprogramma's speciaal voor moeder. Daarbij had ik het geluk dat een frisse en moderne buurvrouw zich om mijn lot bekommerde. Ze kwam regelmatig informeren hoe het met me ging, nam stripboeken voor me mee en sprak op lichte en opgewekte toon.

Aan al deze dingen moest ik denken toen ik onlangs een bezoek bracht aan Velsen-Noord. In conceptie precies zo'n wijk als die waarin ik opgroeide, maar het paradijs van toen is wel behoorlijk in verval geraakt. Het idee is in grote

lijnen nog terug te vinden, maar van de realisatie is weinig over. De meeste winkels zijn, evenals een van de twee kerken, gesloten. In de flats wonen geen mensen meer die blij zijn het ideaal van leven in een gezonde en praktische woning te hebben bereikt, maar een bevolkingsgroep wiens maatschappelijk echec van de gevels afspat. Sommige rijtjes eensgezinswoningen zijn al gesloopt en vervangen door nieuwbouw in de bekende ziellose retrostijl. Twee schoolgebouwen van verschillende denominaties staan er verlaten bij en zijn dichtgeschroefd met metalen roosters. In een muur van het ene gebouw vond ik de tekst: 'Deze gedenksteen is gelegd door de heer J.A.H. Smit oud-hoofd der school.' Ik voelde haat in mij opwellen, maar ook hier zou de straf te laat komen. In het andere gebouw had een vooruitziende geest een steen gemetseld met de bede: 'Uw koninkrijk kome.' Het is de spijker op zijn kop. De gedachte was er al wel, maar de woorden had ik nog niet kunnen vinden. Het is mij wonderlijk te moede als ik de enorme dikke bomen zie die indertijd bij de inrichting van het openbare groen in deze moderne wijk nog jong en vol verwachting waren.

Velsen-Noord, 2016

Velsen-Noord, 2016

Velsen-Noord, 2016

Beverwijk, 2016

Velsen-Noord, 2016

IJmuiden, 2016

Beverwijk, 2016

Kampen, 2016

Kampen, 2016

Mensen en dingen die voorbijgaan

Na vijftig jaar lijkt er maar heel weinig veranderd te zijn in en om het oude Hanzestadje Kampen. Nog steeds arriveert de bezoeker vanuit Zwolle in een dieselelectrisch treinstel bij het kopstation in IJsselmuiden. Aan de overkant van de rivier ziet hij hetzelfde silhouet van oude huizen en torens. In de Oudestraat is het wat drukker met winkels, maar toch niet veel anders dan vroeger. Nog steeds is er de wonderlijk statige en stille Burgwal. Pas als de details opdemen uit de algemene indruk vallen kleine wijzigingen op. Het meest opvallende verschil met vroeger is de gemoderniseerde IJsselbrug. Maar toch is de atmosfeer anders geworden door de verdwijning na anderhalve eeuw van de theologische hogeschool en daarmee van de studenten uit het stadsbeeld.

Na 1834 werden predikanten van de Afscheiding opgeleid op verschillende adressen, zoals bijvoorbeeld in Ommen bij de later naar Amerika vertrokken dominee Van Raalte. Het gebouwtje staat er nog steeds. Die situatie duurde tot in 1854 de theologische school in Kampen werd opgericht. Na gecompliceerde kerkhistorische gebeurtenissen was de school vanaf 1892 naast de gereformeerde Vrije Universiteit opleidingsinstituut van de Gereformeerde Kerken. Naar de smaak van de staatsman en theoloog Kuyper was Kampen echter te boers.

In het eerste jaar van zijn theologiestudie in Amsterdam had mijn broer zich volledig in het studentenleven gestort, waarbij er, als ik het me goed herinner, een paar probleempjes waren ontstaan. Mijn moeder, schoorvoetend gevolgd door mijn vader, wilde mijn broer een herkansing geven op voorwaarde van een verbanning naar het verre Kampen. Daar was hij een ijverige student. Gemotiveerd was hij altijd al.

De eerste jaren woonde mijn broer bij een echtpaar waar weliswaar klanken uitkwamen, maar die waren zelden verstaanbaar. Zijn hospita hield van bloeiende planten in het raam. De man werkte op de nabijgelegen kaasfabriek. 's Nachts was het in het gehorige arbeidershuisje heel stil. Mijn broer hoorde nooit iets. Volgens hem waren ze zelfs te dom om te weten hoe ze 'het moesten doen'. Ik heb me altijd afgevraagd of zoiets bestaat. Misschien waren ze juist erg intelligent, zodat ze het in één keer doorhadden, waarna de lol er af was. Na vijftig jaar zag ik een schim van haar in hetzelfde huis en besloot haar een volgende keer te groeten. De planten in de vensterbank werden nog steeds met liefde verzorgd. Maar die volgende keer woonden er andere mensen. Alleen drie gaten in de buitenmuur waar het sleutelkuisje voor de wijkverpleging had gezeten herinnerden aan de vorige bewoner.

Hoewel mijn broer een gedisciplineerde, hardwerkende student was geworden, bleef er ook in Kampen voldoende tijd voor het studentenleven. Eén maal per jaar werd er bijvoorbeeld vanaf de bovenste verdieping van de studentensociëteit in de Cellebroederpoort een piano uit het raam geworpen. Maar heel veel meer was er niet te beleven in het stille stadje. In het weekend was er jeugd op bromfietsen rond de snackbar en er was een bioscoop. De studenten waren voor een deel uit een heel ander hout gesneden dan die in het Westen. Er waren boerenjongens bij die voor de avondmaaltijd in het stadspark een eend vingen. Veel studenten gingen in het eerste of tweede jaar meteen al uit preken op het Kampereiland. Als exotisch element studeerde in Kampen een enkele Duitser vanuit de kleine ‘altreformierte’ kerk die aangesloten was bij de Nederlandse gereformeerde synode. Wat mij in die tijd, zelf nog kind, ook wel intrigeerde was de mededeling van mijn broer dat er twee andersgeaarde studenten waren die in een krot woonden waarin alleen maar een bed stond.

Hoewel mijn broer zich altijd verbonden gevoeld heeft met het lot van de gewone man was hij blij dat hij na een jaar of twee een huisje kon betrekken aan de achterkant van de stadsmuur. De huur bedroeg vijftientig gulden per maand, maar die is in al de jaren dat hij er woonde nooit geïncasseerd.

Aan de IJsselkade, aan de andere kant van de stadsmuur, woonde één van de hoogleraren die de nieuwe achterbuurman voor een visite uitnodigde. De verhoudingen binnen de hogeschool kwamen enigszins onder druk te staan toen mijn broer zich in zijn achttiende-eeuwse huis politiek begon te ontwikkelen. De gereformeerden reageerden min of meer geschokt toen hij kandidaat stond voor de gemeenteraad namens de communistische partij. Hij schreef daarmee een bescheiden alinea kerkgeschiedenis, maar stond toen tot ergernis van mijn moeder op de voorpagina van de krant.

Het huisje is zwaar gerestaureerd. De moderne flats aan de noordkant van de stad zijn afgebroken. Het waren lichte, ruime en gezonde woningen waar niets aan mankeerde. Maar het arbeidersbuurtje met bakker, slager en kruidenier is er nog net zo als toen.

Kampen, 2015

Kampen, 2008

Kampen, 2016

Zwolle, 2016

Zwolle, 2016

Zwolle, 2016

Zwolle, 2016

Zwolle, 2016

Zwolle, 2016

Stadslucht maakt vrij

Wie bij Nieuweschans de grens overgaat en in oostelijke richting rijdt, passeert eerst het lieflijke stadje Leer, maar de eerste stad van enige omvang is Oldenburg. Vanouds is deze plaats een regeringscentrum, een ambtenarenstad, dat tot op zekere hoogte wel verzorgd en vriendelijk is, maar tegelijk, door het etaleren van zijn macht, iets neerdrukkends heeft. Dan is de volgende grotere plaats Delmenhorst. Alles moet er gedurende een eeuw tot begin jaren tachtig om de Norddeutsche Wollkämmerei und Kammgarnspinnerei of kortweg de Nordwolle gedraaid hebben. De verhoudingen zoals die er vermoedelijk bestonden doen mij sterk denken aan het stadje dat Stendhal in *Le rouge et le noir* beschrijft. Delmenhorst is door en door een provinciestad.

Pas in de vrije Hanzestad Bremen, op een ruime honderd kilometer van de grens, begint het moderne leven. Bremen is een echte werkstad, met echte industrie en een zeehaven, maar ook met een oud centrum en een raadhuis in de stijl van de zogenaamde Weserrenaissance, een universiteit, een enorm groot Bürgerpark, fraai begroeide stadswallen, een theater en negentiende-eeuwse wijken in een wat Engels aandoende sfeer. Tegelijkertijd heeft de periferie iets landelijks met zijn uitgestrekte weilanden waar doorheen oude riviertjes hun weg vinden, zoals dat in de omgeving van Amsterdam vroeger ook was. Werkelijk schitterend zijn de zeer grote complexen met volkstuinen, waarvan het fraaiste langs de Kuhhirtenweg op het schiereiland de Stadtwerder in de Weser gelegen is.

Max Markreich droeg zijn boek over de joden van Bremen op aan zijn goede vrouw Hanne die hij *die tagenbare Bremerin* noemde. Het is een aan de rechts-geschiedenis ontleende uitdrukking die bedoelt te zeggen dat het om iemand gaat die evenals haar ouders in Bremen geboren en getogen is. Bij het substantief *Tagenbaren* gaat het oorspronkelijk om een burger die uit vrije ouders is geboren. Een verwijzing naar de gedwongen emigratie van het echtpaar naar de Verenigde Staten dringt zich natuurlijk op. Behalve zijn boek over Bremen liet Markreich een omvangrijk typoscript na over de joodse geschiedenis van Oost-Friesland, waar hij zelf ter wereld kwam.

Toen ik enkele jaren geleden bezig was met een serie artikelen over de geschiedenis van het Oost-Friese jodendom strekte mijn belangstelling zich logischerwijs ook uit naar de grotere plaatsen over de grens van het voormalige graafschap. In Bremen vond ik aan de Gröpelinger Heerstraße het joodse bejaardenhuis terug. Verder was er in het stadsdeel Hastedt nog de joodse be-

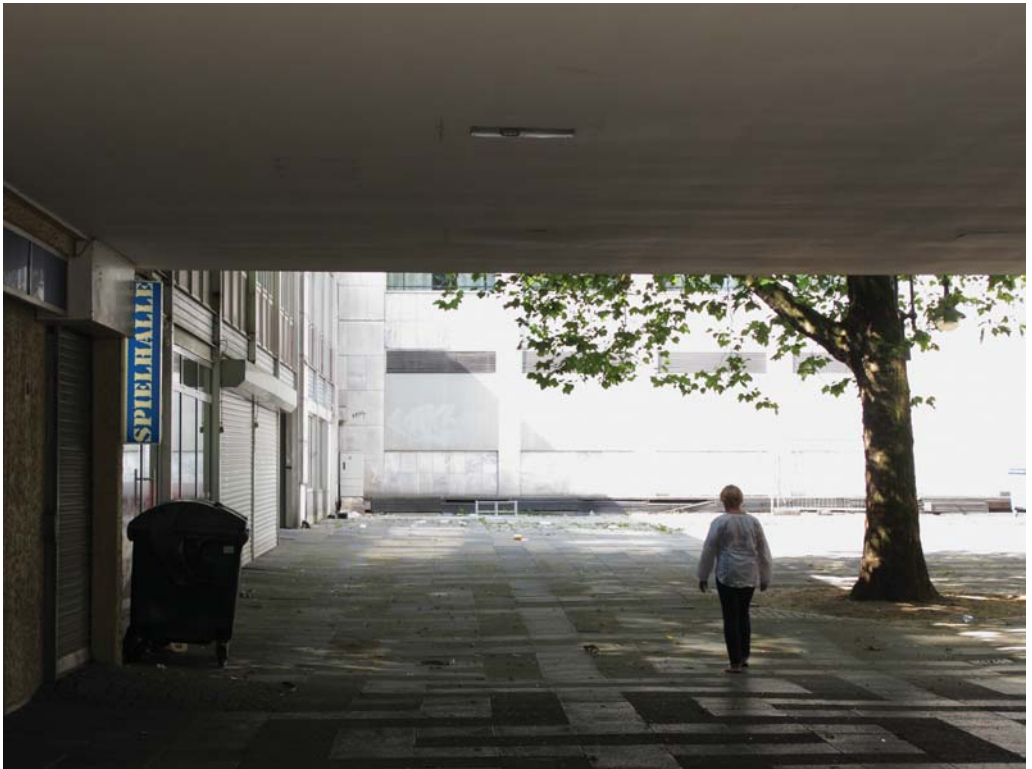
graafplaats die kleiner is dan hij was door een bunker die er in de oorlog op is geplaatst. De beheerder is een slecht Duits sprekende Rus. Aan de Schwachhauser Heerstraße is een nieuwe synagoge verzezen. De oude brandde in 1938 af net als de meeste synagogen in Duitsland. In Delmenhorst echter is nog betrekkelijk veel van de oorspronkelijke *Bausubstanz* terug te vinden, hoewel de synagoge vrijwel onherkenbaar tot woonhuis is omgebouwd.

Overall zijn er tekenen van een nieuwe ontwikkeling in de joodse gemeentes door de toestroom van immigranten op zoek naar vrijheid en een beter leven. In Bremerhaven is een oud kerkje van het Amerikaanse leger als synagoge in gebruik genomen. De joodse begraafplaats liet daar een van de gewoonte afwijkende kleurige bloemenzee en grafstenen met cyrillische letters zien. In Oldenburg waren Russische mannen, overigens zonder hoofdbedekking, bezig de grafstenen op te knappen om zich verdienstelijk te maken. Bij de gebouwen van de verschillende gemeentes was veel activiteit op sociaal gebied te zien. De charmantte rabbijn Alina Treiger heeft er naast haar pastorale bezigheden naar eigen zeggen handenvol werk aan haar nieuwe gemeenteleden een beetje kennis van de geschiedenis en de traditie bij te brengen. Ze weten van niets.

Voor velen betekent de stad de mogelijkheid om zich te ontplooien en het goede leven te genieten. Maar kennelijk eist de stedelijke vrijheid ook zijn tol. Het aantal zwervers, verslaafden en krankzinnigen op de straten van de Duitse steden is werkelijk schrikbarend en lijkt alleen maar toe te nemen. Rond twaalf uur hangen groepen met de fles in de hand rond de voedseluitdeling van de diakonie of de Oldenburger Tafel. Op de stationspleinen vormen bedelaars een normaal beeld. Als in de Bremer Neustadt een man in elkaar gezakt tegen een muur ligt, kijkt niemand op of om. In de flats aan het Delmenhorster Am Wollepark wonen weliswaar geen daklozen in de letterlijke zin, maar wel dreigt de stad de watertoevoer af te sluiten omdat de huisbaas failliet is. De ontredderde aanblik vormt een schril contrast met de keurig verzorgde appartementen van precies zo'n flat vlak er naast. Een bewoner stond er vrolijk zijn tuin te harken.

Bremen, 2016

Bremen, 2014

Delmenhorst, 2015

Delmenhorst, 2015

Delmenhorst, 2015

Bremen, 2016

Oldenburg, 2015

Oldenburg, 2015

Bremen, 2016

Oldenburg, 2016

Bremen, 2016

Oldenburg, 2016

Stad en land

‘In ons kleine, dichtbevolkte land kan men, enkel met wat lintbebouwing en slechte villaparkjes een gansche streek in enkele jaren tijds in den grond bederven,’ schreef Johan Huizinga ruim een halve eeuw geleden. Nu nog meer dan toen zijn er dagelijks nieuwe voorbeelden aan te wijzen hoe een ganse streek wordt bedorven. Toen ging het om het verdwijnen van de zogenaamde onge-repte natuur waartegen een kleine groep natuurbeschermers zich al vanaf het eind van de negentiende eeuw verzette. Nu zijn het grootschalige veranderingen in het productielandschap sinds de Tweede Wereldoorlog die door een veel groter aantal mensen worden betreurd. Als voorbeeld voor dit naoorlogse ratio-nele landschap, aangepast aan mechanische productie, diende onder andere de inrichting van de Wieringermeer in de jaren dertig.

In *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk* beschrijft Gerrie Andela de geschie-denissen van de ruilverkaveling in Nederland die het kader bood voor rationalisatie van niet alleen de landinrichting maar van het hele boerenbedrijf. Ruilverkave-lingen vonden vooral plaats vanaf de jaren na de oorlog tot in de jaren tachtig. In onze tijd heeft de landinrichting een andere wending genomen. Ook het land-schap van de ruilverkavelingen zal op zijn beurt, volgens Andela, binnen af-zienbare tijd tot het verleden gaan behoren. Bij de uitvoering van ruilverka-velingen werd al rekening gehouden met een afschrijvingstermijn van dertig jaar wat, in elk geval achteraf bezien, lijkt te getuigen van een realistische visie. *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk* probeert zo objectief en volledig moge-lijk verslag te doen van een belangrijke episode in onze vaderlandse geschiede-nis. Het geeft een mooi beeld van het samenspel tussen landbouwkundige des-kundigheid, ambtelijke plannen, politieke ambities en belangen van standsorga-nisaties en boerenbevolking. Maar dit boek is meer dan alleen landbouwge-schiedenis, omdat het ook de verdienste heeft inzicht te geven in de totstandko-ming van beslissingen op het gebied van openbaar bestuur en het vervolgens laat zien in hoeverre de uitvoering van die beslissingen nog met het oorspronke-lijke plan te maken heeft. In talloze praktijkvoorbeelden is te zien hoe politiek bestuur en technocratie bij ingrepen die land en volk ondersteboven gooien met elkaar omgaan. Daarbij wordt pijnlijk duidelijk hoe de sociale wetenschap, net als in haar stamland aan de overzijde van de oceaan, de producent is van de bijbehorende ideologie.

In de loop van vooral de laatste vijfenzestig jaar krijgt de stedelijke inbreng ten aanzien van de inrichting van de landschappelijke ruimte steeds meer gewicht

niet alleen door de stadsuitbreiding maar ook door de aanspraak op rust en ruimte buiten de stadsgrenzen. Zo is de natuurbescherming geen klein elitair groepje meer, maar mag zij rekenen op de steun van een grote groep van voornamelijk stadsmensen. Daar tegenover staat een toenemende, ook door de overheid in het kader van de modernisering van het platteland gestimuleerde, interesse van de plattelandsbevolking voor de stedelijke cultuur. Meer dan ooit lijkt in een tijd van natuurbeherende boeren en oernatuur aanleggende ambtenaren het verschil tussen stad en land zich te verkleinen. Hierbij wordt dikwijls vergeten dat de schoonheid van grote delen van het Nederlandse landschap vooral ontstond vanuit economische noodzaak en niet door het bewust aanbrengen van mooie dingen. De bekoring van dit cultuurlandschap bestaat juist uit het onbewuste en ernstige karakter ervan. Het landschap was geen kunst maar was echt.

Parrega, 2002

Sandfirden, 1993

Schraard, 2001

Schraard, 2003

Werkelijkheid

Veel van wat er nu in de kritiek over fotografie en de kunsten wordt gezegd en geschreven, is honderd jaar geleden al precies zo verkondigd. Misschien heeft de zo smartelijk verlangde moderniteit zichzelf nooit volledig kunnen ontplooien. De hardnekkige herhaling van steeds dezelfde probleemstellingen geldt in het bijzonder ook voor de fotokritiek en fototheorie die zich al sinds het midden van de negentiende eeuw voortdurend bezighouden met de vraag of een foto kunst is of... iets anders.

De allereerste foto's zijn uitvindingen die vooral verwondering laten zien over het feit dat langs fotochemische weg op een plaat een stukje gestolde tijd kan ontstaan. Maar al gauw wedijvert de fotografie met de beeldende kunst door druktechnieken te gebruiken die de foto op een tekening of schilderij laten lijken. Speciale papieren geven de afbeelding textuur. De weglating van details en de compositie transformeren het beeld van een realistische opname naar schepping van werkelijkheid. De negatieve kritiek dat dergelijke werken gemaakt worden door mensen die een apparaat nodig hebben omdat ze niet kunnen tekenen blijft niet lang achterwege. Tot een werkelijk scheppen uit het niets zijn ze niet in staat, denken de tegenstanders van het nieuwe medium. Het ontbreekt de fotograaf aan geest.

Alle genres die zich bevinden in de ruimte van zuivere registratie tot en met kunst zijn geoorloofd. Toch keert de discussie steeds terug naar het ontstaan van de eerste foto's, zoals bijvoorbeeld de bekende opname uit 1838 van Louis Daguerre waarop een Parijse straat is te zien. Daken, gevels, straatkeien en trottoirs. Door de lange belichtingstijd zijn voertuigen niet vastgelegd, maar wel te zien is een man die zijn schoenen laat poetsen. Het is een beeld dat, zoals dat heet, recht doet aan de aard van het technische medium. Er is detaillering, er zijn geleidelijke overgangen van donker naar licht en de textuur maakt, voor zover aanwezig, geen wezenlijk onderdeel van het geheel uit. Het is geen schilderij of tekening.

In onze tijd adviseert Hans Aarsman jonge fotografen om hun werk toch vooral niet op een schilderij te laten lijken. Hij gaat daarin zelfs zo ver dat hij een vooraf bepaalde compositie afwijst. Zet alles toch gewoon in het midden, zegt hij. Dat is immers altijd goed. Bovendien is 'the devil in the detail'. Juist in aanvankelijk vaak onopgemerkte details blijkt de waarde van een foto te schuilen. De hartstocht waarmee Aarsman zijn positie verdedigt, werkt aanstekelijk, maar zijn naar het extreme neigende opvatting roept vragen op wat tegelijker-

tijd weer zijn grote verdienste is. Dat compositie en esthetiek hoe dan ook een rol spelen, blijkt alleen al uit zijn eigen werk.

Het genre dat mij vooral aantrekt, is het cultuurlandschap in de breedste zin, zoals de snelwegen en de velden met bloemen van Wout Berger of het onroerend goed van Theo Baart. Aarsman had ooit een streepje staan op het matglas van zijn Rollei om de maximale grootte van een menselijke figuur aan te geven. Uiteraard ging het er om psychologische betekenis zoveel mogelijk uit te sluiten. Wat naast psychologie op weldadige wijze bij deze fotografen ontbreekt, is dat de makers zich de werkelijkheid niet toeëigenen door er iets moois van te maken. Fundamenteel immers is de erkenning dat er een werkelijkheid buiten onszelf bestaat. Het is al nauwelijks mogelijk om ons in een ander mens te verplaatsen, maar ook de dingen hebben een ondoordringbare buitenkant en een eigen binnenkant. Achter alles ligt nu eenmaal een huiveringwekkende oneindigheid die geen antwoord geeft.

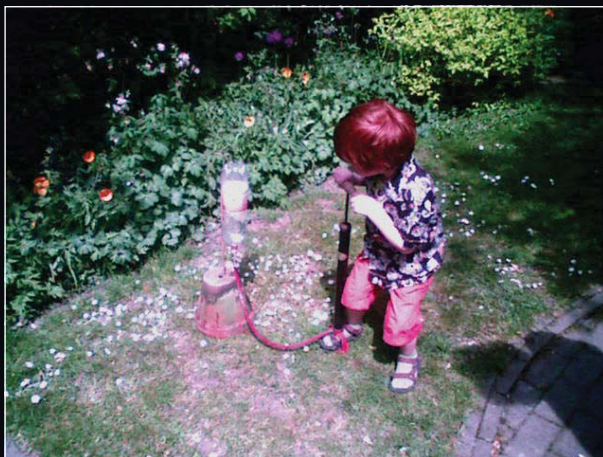
Het objectief van een camera is niet hetzelfde als een menselijk oog en fotograferen is niet hetzelfde als kijken. Maar juist doordat het toestel zelf niet interpreterend kijkt, kan een fotograaf de naakte werkelijkheid laten zien. Een goede foto kan net dat bepaalde zetje of knikje geven om even van ons normale, op zichzelf noodzakelijke, interpreterende zien af te stappen, waardoor ineens een wereld van vreemde verschijnselen op ons afkomt die onbewust al dreigend aanwezig was. Op de een of andere manier moeten we met deze vreemde wereld in het reine zien te komen. Het een beetje leefbaar weten te houden. Hier ligt de taak van onder andere kunst, techniek en wetenschap.

Iedereen heeft zijn eigen voorkeur. Elk genre en elke richting of school kan zijn bekoring en zijn kwaliteit hebben. Het is natuurlijk niet juist te menen dat de kunst van het weglaten altijd verkeerd zou zijn, of dat een foto nooit op een schilderij zou mogen lijken, of dat er per definitie iets mis zou zijn met een karakteristieke boerenkop of een huilend meisje. Vreemd is in dit verband wel dat het evenwichtige en mooie veel krachtiger vanzelf ontstaan als gevolg van iets heel anders waar de fotograaf op gericht is. Liefde kun je ook niet dwingen. Ik denk toch dat de basis van de fotografie, in de woorden van Rudolf Arnheim, 'zweckfreies Betrachten' zou moeten zijn. De vraag is of het wel zin heeft met deze opvatting nog eens iets toe te willen voegen aan de toch al omvangrijke fototheorie en fotokritiek die zichzelf al zo vaak herhaald hebben. Maar het is nu eenmaal zo dat wij niet alleen door werk maar ook door reflectie en duiding ons eigen huis in deze onherbergzame wereld bouwen.

De meeste teksten verschenen eerder in het tijdschrift Kunst en Wetenschap. De teksten op pagina 37 en 49 zijn niet eerder gepubliceerd. De foto op pagina 2 is gemaakt door Jacob Olie, de foto op pagina 26 door een onbekende fotograaf en de foto op pagina 63 door Louis Daguerre. Alle andere zijn van de hand van de auteur.

Parijs, 1838

Tekst en fotografie	Pieter Bakker
Uitgave	Stichting Kunst en Wetenschap
Druk	Van der Eems Easterein
Copyright	© 2016 P.I. Bakker
ISBN	978-90-79151-17-2
NUR	653